

Dijalektalno pjesništvo u bačkim Bunjevaca¹

dr. sc. Petar Vuković*

Sažetak

Članak se bavi trima pjesničkim zbirkama pisanimi novoštokavskom ikavicom kojom se služe bački Bunjevci: Natpivavanja Ivana Pančića, Avaške godine Milovana Mikovića i Rič fali Vojislava Sekelja. Za razliku od najvećeg dijela dijalektalnoga pjesništva u Bačkoj, te tri zbirke mogu biti uključene u tradiciju moderne hrvatske dijalektalne poezije te se u članku istražuju posljedice što ih to svrstavanje ima za njihovu interpretaciju. Analiza se usredotočuje na uporabu dijalektalnih jezičnih resursa, na reprezentacije svijeta dijalektne zajednice te na značenja koja se tomu svijetu pripisuju iz perspektive impliciranih čitatelja. To rezultira novim uvidima u suvremenu hrvatsku književnost u Vojvodini te u specifično kulturno naslijeđe bačkih Bunjevaca i njegov odnos prema modernoj hrvatskoj nacionalnoj kulturi.

Ključne riječi: Bunjevci, Bačka, novoštokavsko ikavski dijalekt, hrvatsko dijalektalno pjesništvo

Novija poezija pisana novoštokavskom ikavicom nije prototipski primjer hrvatskoga dijalektalnoga pjesništva. Naime, „dijalektalna je poezija nefolklorna poezija pisana na dijalektu, a nastala nakon formiranja normiranoga književnog jezika“ (Brozović 1952, 203) pa pokušaji da se u nju svrstaju i tekstovi bunjevačkih pjesnika iz Bačke mogu naići na nerazumijevanje zbog najmanje dvaju uzroka.

Prijeporno je u prvom redu može li se govoriti o štokavskoj dijalektalnoj književnosti u onom smislu u kojem se govori o čakavskoj i kajkavskoj. Dalibor Brozović, primjerice, svojedobno je tvrdio: „U nas ima štokavske poezije koja ponešto odstupa od književnih norma. To su ikavska djela (Bačka, Slavonija, Bosna i Hercegovina, Lika, Dalmacija), ijekavska (Bosna, Boka, Dubrovnik), ili ekavska (Srijem). No to se sve ne može ubrojati u dijalektalnu književnost, inače se granice uopće ne bi mogle povući i mi bismo, na pr. morali Vojnovića pribrojati dijalektalnim piscima“ (Brozović 1952, 203). Ipak, drukčiji bi se zaključak nametnuo kad bi se bit dijalektalne književnosti tražila u književnom postupku, a ne u stupnju struktur-

* docent, Katedra za češki jezik i književnost, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

¹ Članak se temelji na izlaganju što sam ga održao na znanstvenom skupu *Nomadi margine* na Sveučilištu Loránd Eötvösa u Budimpešti u ožujku 2010. te će biti objavljen i u zborniku radova s te konferencije.

ne udaljenosti njezina jezičnoga medija od dijalektne osnovice standardnoga jezika. Naime, uporaba dijalekta kao osnovnoga koda književne komunikacije nakon što se u književnosti (i izvan nje) već ustalio nacionalni standardni jezik jest „postupak koji razbija nesvjesne norme i navike, postupak koji donekle ima karakteristike stvaranja nove književne vrste“ (Solar 1974, 72). Iz toga gledišta nema razlike između kajkavskoga i čakavskoga s jedne strane i nestandardnoga štokavskoga s druge jer se u svim slučajevima uporabom dijalektnoga jezičnoga materijala postiže semantički potencijal iste naravi – u književnom tekstu koji nije namijenjen samo regionalnoj publici aktiviraju se, naime, evokativnost i značenjski kompleksi čvrsto povezani s regionalnim kulturnim naslijeđem. Ako bi se pojam dijalektalno pjesništvo rabio kada se želi uputiti na poetska ostvarenja koja se temelje na takvu postupku,² ni povezivanje Vojnovića s modernim kajkavskim i čakavskim pjesnicima ne bi se činilo neumjesnim, a novija bunjevačka ikavska poezija ne bi se morala *a priori* isključiti iz kompleksa hrvatske dijalektalne književnosti.

Restriktivniji učinak ima, međutim, odrednica koja pojavu dijalektalnoga pjesništva smješta u razdoblje nakon prihvaćanja jedinstvenoga standardnoga jezika jer je proces jezične (i nacionalne) integracije u bačkih Bunjevaca tekao drukčije nego na jezgrenom području hrvatske kulture.³ Naime, utjecaji hrvatskoga nacionalnoga pokreta do Bunjevaca u tadašnjoj Ugarskoj doprli su tek potkraj 1860-ih, a „ilirskoj“ jekavici kao mediju pismenosti u toj zajednici nije konkurirala samo lokalna ikavica nego zapravo i mađarski jezik sve do Prvoga svjetskoga rata, a nakon njega i srpska ekavica. Zbog tako složene jezične i političke situacije, polemike o književnom jeziku među bačkim Bunjevcima trajale su znatno duže nego slične rasprave u Hrvatskoj,⁴ a njihov su suvremeni nastavak – među ostalim – i nastojanja da se standardizira te u neke domene javnoga sporazumijevanja uvede „bunjevački jezik“.⁵ Iako je Tomislav Prpić još 1936. napisao da „bunjevačka književnost gubi pomalo svoj regionalni karakter i približava se postepeno općoj“ (Prpić 1936, 74), a Dalibor Brozović 1952. da se „poslije I. svjetskog rata polako izvršio proces njezina stapanja s ostalom hrvatskom književnosti“ (Brozović 1952, 204) te da „danas u Subotici izlazi 'Hrvatska riječ' u posve književnom jeziku“, hrvatski standardni jezik bački Bunjevci do danas nisu prihvatili ni jednodušno ni potpuno,⁶ pa bi se ikavska književnost u Bačkoj

² Takvo se stajalište zastupa i u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* (Dijalektalna književnost 2010, 374): „Premda se literatura o dijalektalnoj književnosti pretežno zanima knjiž. upotrebom čakavice i kajkavice, u načelu se može govoriti i o štok. dijalektalnoj književnosti, budući da se i štokavica u Hrvata pojavljuje ne samo kao podloga standardnoga jezika, nego i u više regionalnih govora, osobito u ikavskoj varijanti.“

³ O oblikovanju modernoga nacionalnoga identiteta u bačkih Bunjevaca i uskoj povezanosti toga procesa s procesom jezične integracije usp. Vuković 2010b.

⁴ Jezične polemike među bačkim Bunjevcima opširnije su obrađene u Buljovčić 1996a, 1996c i 2001 te Vuković 2009a.

⁵ Više o nastojanjima da se standardizira „bunjevački jezik“ te o drugim oblicima „ekolingvističkoga“ aktivizma među bačkim Bunjevcima usp. Vuković 2007 i 2009b.

⁶ Suvremena jezična situacija u vojvođanskih Hrvata prikazana je u Vuković 2010a.

– i po nekim obilježjima slična gradišćansko-hrvatska – uistinu mogle nazvati „pokrajinskim književnostima što preživješe Preporod“ (Brozović 1952, 206). Drugim riječima, ti se književni kompleksi teško mogu svrstati u tradiciju koju su utemeljila nastojanja da se cjelonacionalna književna publika senzibilizira za regionalne kulturne sadržaje što ih je širenje jezične i kulturne standardizacije potisnulo u drugi plan, iako s nekima od njezinih novijih izdanaka zapravo imaju mnogo zajedničkoga.⁷

No ako se za glavninu ikavske književnosti u Bačkoj uistinu može dvojiti pripada li ukupnosti hrvatskoga dijalektalnoga pjesništva kakvo poznajemo od drugoga desetljeća XX. stoljeća, postoje najmanje tri pjesničke knjige koje su zacijelo dio te tradicije: *Natpivavanja* Ivana Pančića iz 1971. te *Rič falj* Vojislava Sekelja i *Avajske godine* Milovana Mikovića iz 1991.⁸ Od većine bunjevačkih ikavskih tekstova tri se spomenute knjige razlikuju u prvom redu po tome što teže nadregionalnoj recepciji te od svojega impliciranoga čitatelja očekuju složenije književno iskustvo, koje nije ograničeno na konzumiranje pučke „pokrajinske“ književnosti. Njihovi autori, uostalom, pripadaju među najistaknutije suvremene hrvatske književnike u Vojvodini i većinu svojih tekstova objavili su na standardnom jeziku – uglavnom na hrvatskome, ali dijelom i na srpskome. Novoštokavska ikavica nije im, dakle, osnovni idiom, nego svjesno odabran stilski otklon, pa standardni jezik i pri recepciji njihovih ikavskih tekstova zapravo vrijedi kao nulta točka. Slijedom toga, čitanje triju spomenutih pjesničkih knjiga u kontekstu hrvatske dijalektalne književnosti moglo bi izoštriti sliku što je imamo o novijoj hrvatskoj književnosti u Vojvodini, ali i donijeti nove spoznaje o specifičnom kulturnom naslijeđu bačkih Bunjevaca i njegovu odnosu prema suvremenoj hrvatskoj kulturi. U ovom radu pristupit ću takvu čitanju, pri čemu ću se usredotočiti u prvom redu na tri problema: na specifičnosti iskorištavanja dijalektalnih jezičnih resursa u spomenutim knjigama trojice pjesnika, na karakteristikama koje se u njima pripisuju (re)konstruiranom svijetu dijalektne zajednice te na značenju što ga taj svijet zadobiva iz perspektive impliciranoga čitatelja.

Tri se autora znatno razlikuju po načinu na koji bunjevačku novoštokavsku ikavicu integriraju u vlastit pjesnički jezik. U Pančićevoj poemi *Natpivavanja*⁹ ikavica se isprepleće s hrvatskom standardnojezičnom jekavicom, pri čemu je ikavicom napisana glavnina teksta – sastavljena od trideset pjesama podijeljenih u tri cjeline – a standardnim jezikom svojevrsan paratekst pripisan Kroničaru na početku i na

⁷ U novijoj se dijalektalnoj književnosti „ocrtava tendencija izdvajanja dijalektalnih kultura: one se zatvaraju u regije i uspostavljaju ekskluzivnu medijsku infrastrukturu“, dijalektalno književno stvaralaštvo „prodiere i u supkulturu, ponajviše u obliku pjesme namijenjene uglazbljenju u modernim lakoglazbenim oblicima“ (Dijalektalna književnost 2010, 373), a tekstovi često „imaju ograničen recepcijski doseg (pišu ih domaći ljudi, o domaćim ljudima i prilikama za domaće čitateljstvo), a ne oslanjaju se na visokoknjiž. uzore, nego na predmoderne pripovjedne oblike“ (isto, 374).

⁸ U novom tisućljeću objavljene su još dvije zbirke koje se mogu pribrojiti tomu korpusu književnih tekstova: *Bunjevački blues* Tomislava Žigmanova 2002., te *Pisme za nuz sviću* Milivoja Prčića 2008. U ovom radu ograničio sam se, međutim, na čitanje Pančićeve, Mikovićeve i Sekeljeve poezije jer su ta tri pjesnika u književnosti vojvođanskih Hrvata već stekla svojevrsan kanonski status.

⁹ Prvi dio *Natpivavanja* objavljen je u Subotici 1971., a cijela poema 1972. Ponovno je objavljena 2008.

kraju poeme te između ikavskih cjelina.¹⁰ Ikavski su stihovi metrički organizirani u simetrične osmerce, jedan od karakterističnih stihova bunjevačke usmene lirike, a strofički u katrene s parnom rimom. S metametričkim obilježjima toga stiha sudaraju se, međutim, nimalo usmenoknjiževna metaforika i obilje fantastičnih elemenata, a redci su k tomu na mjestu cezure grafički razlomljeni:

obukli mu
     tuđe riči
 svađadu se
     ko zamliči
 vik posadi
     prazna glava
 pa u glavi
     raste trava
 (Pančić 1972, 49).

U ikavskim pjesmama u *Natpivavanjima* dominira perspektiva pučkoga kolektiva – u nekima je stiliziran kao lirski subjekt, u drugima kao fokalizator, no u svima se tematizira doživljajni svijet i povijesno iskustvo čovjeka iz puka, koji su u bitnome definirani oprekom prema društveno-gospodarski i kulturno nadređenomu Drugomu. Standardnojezični „paratekst“ pisan je pak nevezanim stihom i iz perspektive suvremenoga promatrača, koji kao lirski subjekt svijetu tematiziranomu u ikavskim stihovima pristupa s naglašenom empatijom, a u nekoj se mjeri s njime i poistovjećuje. Upravo takva nimalo avangardna okvirna intonacija priječi da se Pančićev „artificijelni pjesnički jezik“ (Vulić 2009, 151) razumije kao uspio primjer eksperimentalne „zaumnosti“, koja je inače uistinu karakteristična za neke dijalektalne pjesnike u drugoj polovini XX. stoljeća. Umjesto toga, posebnosti Pančićeva izričaja nameću se kao leksički i frazeološki, ali i gramatički i tvorbeni uljezi, koje donekle umanjuju njegovu jezičnu uvjerljivost, a posljedično i uvjerljivost njegova pjesničkoga svijeta:

gori trska
     i Bunjevci
 nimo griju
     pogorelci
 rodiše se
     iz te krvi
 osvetnici
     bitkomrvi
 (Pančić 1972, 19).

I *Avaške godine* Milovana Mikovića također su poema, i to, kako je opisuje sam pjesnik, „poema u nastajanju“, pa se u njezinim novijim izdanjima pojavljuju i novi

¹⁰ Jezičnu karakterizaciju stihova pripisanih Kroničaru možda najbolje sažimlje Sanja Vulić kad ističe da ih je Pančić „nastojao napisati na hrvatskom standardnom jeziku“ (Vulić 2009, 150).

„fragmenti“.¹¹ No dok u Pančićevim stihovima u prvi plan izbijaju nesvakidašnja metaforika i fantastika, koje u njima donekle zasjenjuju (ionako više sugeriran nego do kraja ostvaren) prikaz tradicionalne kulture dijalektne zajednice, Miković se u svojim stihovima usredotočuje ponajprije na rekonstrukciju svijeta pučkoga kolektiva, koja je u pojedinim elementima provedena gotovo etnografski. U skladu s time, i Mikovićev je izričaj u odnosu na Pančićev znatno vjerniji pučkoj uporabi te zasićeniji obilježeno dijalektnim jezičnim sredstvima – u njegovoj su poemi tako „izraz i sadržaj savršeno usklađeni“ (Vulić 2009c, 207). Miković pritom obilno poseže u riznicu ikavske pismenosti u Bačkoj te se jezično (i motivski) nadahnjuje, primjerice, usmenoknjiževnom prozom:

divljačkog već te nana rodila
sama odranila pismom timarila
panduri ti vrime oglobili
orobili otimali odvađali
samoća te vaća di dovaća
to zlamenje svudan te vaća
(Miković 1993, 7),

ali i pravnim tekstovima¹²:

jel nikad nije plaćo porciju
jel je vino rakiju i srbet toćio
jel je primo sapundžije i sapun prodavo
jel je u svojoj kući noćne divane i sidnice držo
jel je u crkvu lulu nosio
po sokacima na guvnu oko sina i slame je raspaljivo
pa ga je hajduk sa svojim ljudima ukebo
(Miković 1993, 55).

Mikovićeva težnja prema maksimalnomu iskorištavanju jezičnih specifičnosti bunjevačke ikavice vrhunac dostiže u stihovima koji prerastaju u svojevrstne stilske vježbe te se obilježena dijalektna sredstva u njima nižu kumulativno po semantičkim poljima:

već su odigrali i malo i veliko kolo
keleruj i rokoko i srdim se dušo kolo
i babačko i gajdaško i perino i neven kolo ponda
bunjevačko momačko jastuktanc i kisel-vode kolo
tandrčak slamarsko preljsko i divojačko kolo
kad se cigo zaželi i rićići kolo
i ajcad sve ispočetka
(Miković 1993, 45)

¹¹ Prvo izdanje *Avaskih godina* objavljeno je u Rijeci 1991., a 1992. slijedila su dva izdanja u Subotici. Četvrto dopunjeno izdanje objavljeno je u Subotici 1993., a peto dopunjeno u Zagrebu 2005.

¹² Navod sadržava formulacije koje su gotovo izravno preuzete iz subotičkoga gradskoga statuta iz 1745. Njegov je prijepis dostupan u Buljovčić 1996b.

ili čak po abecedi:¹³

dokleg će ajdarasti amišni andravi arambaše aramije ardalasti
 avaški varat
 dokleg će badavaši bagra baati barabe batinaši beštije bičkaši
 bitange bukare buškat
 [...]

 bog sveti zna
 (Miković 1993, 5).

Poema *Avaške godine* formalno je uobličena nevezanim stihom, koji zapravo najviše odgovara njezinu gotovo pripovjednomu tonu, a pogodnost mu je i to što se u nj mogu lako integrirati i pojedina ritmički donekle već unaprijed uobličena jezična sredstva što ih pjesnik ciljano preuzima iz drugih izvora. Naglašeno inzistiranje na uporabi zabilježenih, ali u suvremenoj uporabi iznimno rijetkih ili posve zaboravljenih jezičnih sredstava motivirano je u *Avaškim godinama* i odnosom lirskoga subjekta prema prikazanomu svijetu dijalektne zajednice. Slično kao u standardno-jezičnom paratekstu u *Natpivavanjima*, lirski subjekt i u Mikovićevoj poemi zapravo stoji onkraj njegovih granica. Taj mu je svijet, doduše, blizak, i to do te mjere da su njegovi predstavnici katkad stilizirani u drugom licu kao intimni sugovornici, ali u *Avaškim godinama* ipak dominira perspektiva promatrača koji manje doživljava, a više rekonstruira i bilježi.

Sekeljeva se zbirka *Rič fali*¹⁴ od drugih dviju pjesničkih knjiga razlikuje izostankom šire zasnovane epičnosti i jasno signalizirane tematske povezanosti koja bi prelazila granice pojedinih pjesama. Svaka od njih funkcionira u prvom redu sama za sebe, svaka je posvećena izdvojenomu trenutku i prikazuje ga onako kako se očitovao u svijesti lirskoga subjekta. On u ovoj zbirci pritom nije promatrač tradicionalnoga svijeta dijalektne zajednice, nego govori iz samoga njegova središta:

POPLAŠEN VITAR

Ni gornjak
 ni dolnjak
 kroz odžak
 salaša
 mog
 više
 ne duše.

(Sekelj 1993, 13).

¹³ U primjerima abecednoga nizanja očito je da se Miković koristio dijalektnim *Rečnikom bačkih Bunjevaca* Marka Peića i Grge Bačlije iz 1990. – među leksičkim sredstvima koja u takvim nabravanjima rabi u pravilu nema nijednoga koje nije zabilježeno i objašnjeno u spomenutom rječniku.

¹⁴ Zbirka pjesama *Rič fali* objavljena je 1991. u Rijeci. Drugo izdanje izašlo je u Rijeci 1993., a treće u Subotici 2003.

Sekeljev je pjesnički jezik izrazito jednostavan i u njemu jedva da se mogu naći elementi koji bi evocirali kakvu drugu tekstualnu tradiciju. Figurativnost je umjerna, a ritam se u stihovima temelji na sintaktičkom paralelizmu i lomljenju rečenica u retke, često na mjestima na kojima zapravo nema govorne stanke, čime se postižu prije vizualni i semantički nego zvukovni učinci. Sekeljevu jezičnomu minimalizmu, toliko drukčijemu od napregnutoga izričaja Pančićeve pomalo usiljene „zaumnosti“ i Mikovićeve gotovo filološke jezične rekonstrukcije, odgovaraju i drukčija stremljenja poezije iz zbirke *Rič fali*. Svijet dijalektne zajednice u njoj nije glavna tema, nego je samo naznačen kao pozornica za istinski središnji događaj – unutaraju dramu kroz koju prolazi lirski subjekt. Kako je u pravilu riječ o intimnim doživljajima koji ne proizvode velike izvanjske učinke, nego su eventualno njihovi odjeci, odgovara im neposredan izričaj utemeljen na neartificijelnoj uporabi jezičnih sredstava što ih je pjesnik usvojio u živu sporazumijevanju¹⁵:

SITI SE STIPANE

Na tamburi
drot puko
snašica
odavno
u
zapečku
drima
birtaš se obisio
još priključe
i eno podgrijan
ko sarma
na vrengiji
pod naslamom
visi već
šesti dan
a ja pijem
ja tri dana
zaredom
pijem
a korizma je
i ne možem
se sitit
zašto.

(Sekelj 1993, 21).

¹⁵ O mjeri u kojoj Sekelj spontanoj uporabi daje prednost pred drugim izvorima jezičnoga znanja, uključujući i tekstualnu tradiciju, govori i jedan razgovor kojemu sam svjedočio sredinom 1990-ih. Upitan zašto u svojoj pjesmi *Put šinšoka* (navodi se i poslije u ovom radu) rabi iskrivljeni oblik *šinšok* umjesto *sikšo*, koji je među Bunjevcima znatno rašireniji (a bliži je, uostalom, i mađarskoj polazišnoj riječi *szikso*), istaknuo je kako je *šinšok* govorila njegova majka, a ona je za njega najrelevantniji jezični autoritet.

Najčešći su motivi u dijalektalnom pjesništvu vezani uz regionalnu kulturnu tradiciju i ono je po tome srodno pučkomu. No dok se granice pjesničkoga svijeta u pučkoj književnosti uvelike podudaraju s granicama te tradicije, u dijalektalnoj one znatno nadilaze zavičajno naslijeđe. Lirski subjekt u dijalektalnoj poeziji ima šire iskustvene i imaginativne horizonte, a njegova veza s ljudima, s pojavama i s predmetima koji pripadaju kompleksu zavičajnosti često nije ni izravna ni čvrsta. To vrijedi i za tri ikavske pjesničke knjige o kojima je u ovom članku riječ. Štoviše, i za njih bi se moglo reći da su svojevrsna „sublimacija za pjesnikovu odmaknutost od rodnoga polazišta“ (Stojević 1987, 275), odmaknutost koja u njihovu slučaju nije toliko zemljopisna koliko životnostilska, uvjetovana urbanim načinom života. Lirski se subjekt u stihovima trojice pjesnika vraća tradicionalnim kulturnim uzorcima zajednice za koju ga vezuju podrijetlo i osjećaj (barem djelomične) pripadnosti, pri čemu je prvi korak u tom povratku zapravo već odabir dijalekta kojim se zajednica služi za osnovni medij vlastitoga poetskoga izričaja. Motivom povratka Sekelj se, međutim, služi i u osnovnom značenju:

PUT ŠINŠOKA

Priko dižona
 lozane milana sežane
 erduta lemeša
 i bajmaka
 za jedne materice
 u aptikama
 na salaš stigo
 sustanut još od puta
 a nana već s praga
 čega si se dite
 uželio
 kaži derane divani
 ta već jedared gukni
 krezavo sam se u slime
 čiste sobe zagledo
 pa onako iz dubine lanio
 riči lipi riči
 i zerdelija zeleni
 sam se nane
 zdravo zaželio
 a iz očivi
 šinšok mi izbio.

(Sekelj 1993, 10).

No povratak u zavičajni svijet ne donosi olakšanje i utjehu, nego suočavanje s vlastitim i kolektivnim predodžbama o tome tko smo, odakle dolazimo i kamo idemo. „Vraćanje, dakle, jezičnom prazvoru, svom vlastitom jeziku“ u dijalektalnoj

poeziji često znači „stvaranje osnovnih preduvjeta za potpuno poetsko poniranje u vlastite sudbine, sudbine pojedinaca i naroda istodobno“ (Šicel 1971, 29). I trojica bunjevačkih pjesnika u svojim ikavskim stihovima nastoje razotkriti svijet kojemu se vraćaju i ustanoviti narav vlastite vezanosti za nj. Pančić u svojoj poemi to poniranje u slojeve što se nalaze ispod sentimentalne patine povratka evocira sljedećim stihovima:

otvaraš mi
 kapijice
 da naslutim
 tvoje klice
 Subatico,
 Subatico...
 (Pančić 1972, 12).

Vanjske granice svijeta kojemu se lirski subjekt vraća sugerirane su u Mikovićevoj poemi i Sekeljevoj zbirci u prvom redu dijalektom koji je odabran za osnovni jezični medij – riječ je o zajednici njegovih govornika, bačkim Bunjevcima. U Pančićevoj poemi granice su određene i zemljopisno te se zavičajni svijet poistovjećuje sa Suboticom, glavnim bunjevačkim središtem. Riječ je o zajednici koja vlastit identitet temelji na čvrstoj povezanosti s poljodjelskim načinom života u plodnoj nizinskoj postojbini, a trojica pjesnika mentalitet i kulturna obilježja koja iz te povezanosti proistječu razobličuju na dvije razine. Na prvoj se usredotočuju na povijesne korijene. Iako je u predaji sjećanje na doseljenje predaka očuvano, ono je u kolektivnom pamćenju fiksirano kao promjena nabolje, zbog čega su pradomovina i podrijetlo potisnuti u drugi plan te više ne čine os identiteta zajednice. Pančić u svojim stihovima nastoji evocirati potisnuto sjećanje na pradomovinu:

kren'li smo
 iz bune davno
 iz nesriće
 u tlo plavno
 žito drži
 ode zore
 u sićanju
 buči more
 (Pančić 1972, 11).

Transformacija selilačkih buntovnih ratnika u sjedilačke pomirljive poljodjelce nije bila laka i Miković podsjeća na taj proces:

čerez čega si, koga
 primišćo domaju
 primećo med ratove
 [...]
 onda si opet ancurav

naravi prike goropadne
 gazio plužio tetošio
 vrime izgledo zazivo
 krstine zadivo pcovo
 poreza naprimo pcovo
 godine krunio pcovo
 vikove zbunio pcovo
 kad si se iz katane
 u paora primetnio
 (Miković 1993, 8).

Pretvorba je, međutim, provedena potpuno, i to do te mjere da je i sjećanje na pretpovijest koja je prethodila ravničarskomu životu oslabjelo, pa su buntovni preci potisnuti u maglovitu predaju koja današnje pripadnike zajednice više ni na što ne obvezuje. Njihov je svjetovni horizont sada određen isključivo cikličnim životom poljodjelaca u ritmu sjetve i žetve, a uz pretke čiji im autoritet nameće životne imperativne kao atribut više ne stoji mač, nego plug:

sime moraš
     zemlji dati
 i kraj njega
     istrajati
 bačo ćuti
     i u bari
 baš ga briga
     ko ga mari
 on i mrtav
     plug timari
 ispod zemlje
     on ne stari
 (Pančić 1972, 61).

Doseljenje u novu postojbinu i prilagodba uvjetima koji su u njoj vladali uzrokovali su toliko korjenitu promjenu kulturnih uzoraka dijalektne zajednice da bi se moglo govoriti i o zaboravu dotadašnjega identiteta. Unatoč tomu, prilike koje su se u novoj sredini otvorile nisu dokraja iskorištene i to je druga razina na kojoj se u poeziji trojice bunjevačkih pjesnika raskrinkava tradicionalni svijet što mu se njihovi lirski subjekti vraćaju. Riječ je, naime, o neuspjeloj modernizaciji, koja je taj svijet gotovo potpuno zaobišla. Proces je, doduše, zahvatio mnogobrojne pojedince podrijetlom iz zajednice, no riječ je o „izrodici, kesarošu i varoškoj čilaši“ (Miković 1993, 14), koji su se samim svojim pristajanjem uz urbani način života isključili iz zajednice te u veliku broju slučajeva podlegli jezičnoj i etničkoj konverziji. Oni koji su se izvornim dijalektom nastavili sporazumijevati ostali su vezani uz ruralnu sredinu, a često i za rub strukturiranoga društva. O toj socijalnoj isključenosti i zaziranju od „gospodskoga“ Miković piše:

u varoši svega se pazi
 nemtutko u gospockom bisu
 tu svaka čuda stvaraje
 poganom glavom podsprndivaje
 svaki dan velikom kašikom idu
 i vaškama na tanjiru daju

(Miković 1993, 14).

Zatvaranje dijalektne zajednice pred vanjskim poticajima rezultira okamenjivanjem njezinih kulturnih oblika, koji u suvremenom svijetu gube svaku relevantnost i aktualnost. One pak koji su socijalizirani u takvim prilikama odlikuje krajnja misaona inertnost. Protagonisti nesentimentalne dijalektalne poezije, uostalom, često imaju te odlike – „oni su 'bidni naši stari', oni ne misle, oni vegetiraju [...], oni i ne znaju tko ih ugnjetava, oni o tome i nemaju predodžbe, u njima je duboko inkorporiran stari red stvari i u tim dušama [...] nemoguće je naslutiti bilo kakav poremećaj“ (Jeličić 1980, 123). Potresnu sliku stanja svijesti kojim takvo kulturno ozračje rezultira donosi Sekelj:

ČOVIKOVO SAPIŠTE

Jesapim
 zime edne
 u zapećku tako
 jesapim
 čerez sebe niki
 izać tribam
 a opet jesapim
 reterat daleko
 vrimena niki
 i imam
 i nemam
 a i jesapim
 ako izađem
 o čemu ondak
 ko
 sapište soparan
 cile bogovetne
 zime
 u zapećku
 da jesapim.

(Sekelj 1993, 23).

Iz začaranoga kruga u kojem petrificirana kultura proizvodi misaono inertne pojedince, a oni pak kulturu održavaju takvom kakva jest, zapravo nema izlaza. Tradicionalni moral „što su ga stvorile životne prilike i koji se u neku ruku može smat-

rati sastavnim dijelom čovjekova života“ (Barac 1936, 58) ne dovodi se u pitanje i najjače je jamstvo očuvanja dotičnoga oblika kolektivnoga identiteta – pojedinac mu se ne može oduprijeti ako se iz zajednice ne želi posve isključiti, a čak ni to nije jednostavno:

pobigo bi
 al' ne mogu
 did mi drži
 livu nogu
 (Pančić 1972, 43).

Prava narav zajednice u koju se lirski subjekti triju pjesničkih knjiga vraćaju vidljiva je upravo u statičnom pučkom mentalitetu, u okamenjenim kulturnim oblicima i moralu koji pojedincu ostavlja minimalan prostor za samoostvarivanje – od njega se zapravo očekuje odbacivanje svih slojeva individualnoga identiteta koji se s tradicijom ne mogu usuglasiti jer samo to obećava trajanje zajednice u onom pojavnom obliku u kojem je prepoznatljiva i s kojim se identificira. Ukratko, zavičajni svijet posve je raskrinkan – posrijedi nije sentimentalna idila, nego okoštala kultura koja je nesposobna za adaptaciju na promjene u svijetu oko sebe, ali zato neumoljiva kad od svojih pripadnika traži da se prilagode njoj. Riječ je o kulturi bez povijesne perspektive, koja je, u skladu s time, zaboravila i vlastite korijene. Tako tešku dijagnozu daju lirski subjekti u sve tri pjesničke knjige, iako bi se pri potankoj analizi moglo ustanoviti da se svaki usredotočuje na druge simptome. U čemu je onda vrijednost aktualiziranja tradicionalne kulture dijalektne zajednice u suvremenom književnom tekstu? Pančić, Miković i Sekelj po tome se međusobno razlikuju.

Pančić se tradicionalnomu svijetu okreće kako bi podcrtao pravo dotične zajednice na pripadanje gradu i pripadnost grada dotičnoj zajednici, jer to pravo i ta pripadnost kao da su prestali biti samorazumljivi:

Tko nije iz našeg grada taj ne zna
 umrli paori svakog jutra izlaze na njive
 umrli paori svakoga jutra otvaraju gradske kapije
 umrli paori svakog jutra puštaju u grad hetije
 umrli paori svakog jutra potpale radost da izdrže brije
 umrli paori svakog jutra tišine brišu od prašine
 (Pančić 1972, 9).

Uza svu njezinu isključenost iz urbanoga iskustva i unatoč suvremenomu društvenomu kontekstu u kojem se njezina uloga u povijesti Subotice – grada o kojem Pančić pjeva – ne valorizira, zajednica povezana odabranim dijalektom imala je bitne zasluge za to što je taj grad takav kakav jest. Raskrinkavanje vlastite kulture i razotkrivanje vlastitih korijena iz Pančićeve perspektive ima terapijski učinak i za kolektiv i za sve njegove pojedinačne pripadnike – ono je zapravo osvješćivanje sebe sa svim nedostacima, ali i s neotuđivim pravima:

mogao sam se roditi i u boljem gradu ja smijem da te psujem
ovdje je niklo i ovdje će nestati sjeme moje!

(Pančić 1972, 72).

Ni cilj Mikovićeve lirskoga subjekta nije bitno drukčiji – i on nastoji do najskrivenije srži ogoliti kulturne karakteristike zajednice okupljene odabranim dijalektom, no u konačnici je zapravo pesimističniji od Pančićeva. Nedostaje mu odlučnost kojom bi polagao pravo na ono što je njegovo bez obzira na sve, te se, kad je riječ o razrješenju ključnih problema s kojima je dijalektna zajednica suočena, priklanja fatalizmu:

možda ćeš prije neg
prisvisneš od dranja
svojoj ocovoj didinoj
pradidinoj nevolji nač lika
a moždar ni nećeš
to sad ne zna više
ni ona majkica providna
užmarana smežurana
što prid vratacama sidi
živom se smijucka
a med mrce vidi

(Miković 1993, 75).

Iako se na temelju tih stihova još može učiniti da lirski subjekt ostavlja prostora za povoljno rješenje, iz drugih je vidljivo da je riječ samo o retoričkoj figuri jer nade zapravo nema. Nepovoljna se povijesna iskustva i dalje ponavljaju, a zajednica iz svakoga izlazi oslabljenija te je njezin nestanak posve izgledan. Mikovićev lirski subjekt oslikava kraj zajednice s kojom se poistovjećuje motivom ptice žeravice iz bunjevačke usmene književnosti, koja se ovdje pretvara u metonimiju za Bunjevce. Smisao je njegove poezije u tome da zabilježi što više o toj zajednici prije nego što ona (a i on skupa s njom) posve nestane:

sve će se ponovit
makar je jezik
u olovo zalit
samo će jedared
sa strije ruševne
nika tica žeravica
kaku niko vidio nije
u nebo prnit
i nestat
zauvik

(Miković 1993, 82).

Vojislav Sekelj u svojim stihovima ne portretira tradicionalnu kulturu ljepšim bojama i ne predviđa joj bolju budućnost, ali naglasak je u njima ipak na nečemu drugome. Bez obzira na specifičnosti kulturnih odlika različitih zajednica, njihovi se pripadnici ne razlikuju po intenzitetu kojim doživljavaju patnju i užitak – životni je vrhunac uvijek u trenucima ispunjenja, u doživljaju autoteličnoga iskustva kakvo je dostupno svima, bez obzira na društvo i kulturu u kojima žive. Lirski subjekt Sekeljeve poezije želi da njegov implicirani čitatelj tradicionalnu kulturu bačkih Bunjevaca doživi i kroz takva iskustva, jer ona ni u njoj nisu bila strana. Riječ je, primjerice, o užitku bliskosti:

OSIČAŠ BILA SI

Raskopčala si bluzu
 skinila leveš
 svlačila se lagacko
 huncutski svukla sve
 sve sa sebe
 a nisi bila gola
 tako si
 lipa bila
 ko slika
 onda si dolaf
 otvorila
 štafir pokazala
 krevet razmistila
 konđu raščješljala
 i nogama prošprljekala
 štrpljen spašen
 oščaš
 mriši zemlja
 ostim
 bila si
 ipak
 ipak malko
 bosa.

(Sekelj 1993, 39).

ali i estetskom iskustvu:

PAPERJE LIPOTE

Viruj
 viruj
 u hamišnu moć
 lipog
 viruj

kad lipo
 kažem
 da iza
 života
 ničeg nema
 ni lanjskog sniga
 ni mirisa
 od kiseljaka
 ni ničeg
 tamo više nema
 sve je uzorala
 lipota postojanja
 viruj
 sve je drveni poljubac
 zemlje
 i neba
 u kamari
 trulog
 sićanja.

(Sekelj 1993, 9).

Upravo zbog toga elementa univerzalnosti, koji Sanja Vulić karakterizira navodeći da „zbirka *Rič fali* sadržava i suvremenu tematiku koja nije isključivo povezana s bunjevačkom problematikom“ (Vulić 2009a, 185), Sekeljevi su ikavski stihovi vjerojatno najsnažniji i najvažniji pjesnički tekst u suvremenoj književnosti vojvođanskih Hrvata. Kako je istaknula Jasna Melvinger: „Sekeljeva je knjiga od naročite važnosti za afirmiranje dijalekatskoga pjesništva u okvirima suvremene književnosti. Stih ovoga pjesnika odista nije ostao u zabranu uobičajenih zavičajnih tema i motiva i tradicionalističkih utopijskih nostalgičnih težnji. Iskazuje suvremeni doživljaj svijeta u stvaralačkom odnosu spram jezika materinskog idioma koji se iskazuje u svojim izvornim, književno neistrošenim mogućnostima“ (Melvinger 1991, 756).

Nasuprot oduševljenju onih koji dijalektalnu poeziju veličaju isključivo kao bogaćenje nacionalnoga književnoga fundusa, Zoran Kravar ističe da je riječ o književnim tekstovima koji upozoravaju i na neke deficite moderne hrvatske kulture. Oni su, naime, „posljedica/indicija okolnosti da je u Hrvata standardni jezik nedostatno prihvaćen (bilo u kulturnogeografskom ili u društvenohijerarhijskom smislu), a da su dijalekti jaki i žilavi“ (Kravar 2009, 141), a pozitivno su na njihovo bujanje djelovali i „naglašen[a] ulog[a] regije, provincije i zavičaja u oblikovanju književnog ukusa, svjetonazora, pa i osobnoga identiteta; utjecaj antimodernističkih ideologija; usporen prijam avangardnih književnih strujanja u doba nakon 1918.“ (Kravar 2009, 142). Ukratko, dijalektalna je književnost u velikoj mjeri povezana s nedovoljnom jezičnom integracijom i sa sporom društvenom modernizacijom u Hrvata, a mnogi tekstovi iz toga korpusa k tomu otvoreno zagovaraju daljnje održanje takva stanja.

Taj se prigovor, međutim, ne može odnositi na tri ikavske pjesničke knjige kojima je posvećen ovaj rad. Nijedna od njih nije sentimentalna ni antimodernistička – naprotiv, sve tri razobličuju idealizaciju tradicionalne zajednice, katkad čak krajnje brutalno, i sve tri fenomenu vezanosti za kompleks zavičajnosti pristupaju u nastojanju da ga reinterpreтираju iz perspektive suvremenoga čitatelja. Kad je pak riječ o jezičnoj neintegritarnosti u modernu hrvatsku kulturu, ona je u slučaju bačkih Bunjevaca vjerojatno i veća nego na kajkavskim i čakavskim područjima, no ove tri pjesničke zbirke odabirom novoštokavske ikavice za svoj osnovni medij jezični jaz prema cjelonom nacionalnoj kulturi ne produbljuju, nego ga – pomalo paradoksalno – premošćuju. Da bi se to razumjelo, potrebno je znati da se od sredine XX. stoljeća hrvatski mjesni govori u Vojvodini intenzivno povlače iz uporabe, u prvom redu zbog niske snošljivosti većinske srpske zajednice prema neekavskim (ali i nenovoštokavskim) dijalektima.¹⁶ Svojom dijalektalnom poezijom ovi pjesnici ikavici koja polako nestaje zapravo nastoje osigurati dignitet što ga nestandardni varijeteti imaju u hrvatskoj književnosti, a hrvatsku književnost u Vojvodini k tomu obogaćuju novim kompleksom tekstova koji je tipološki približavaju matičnoj. Sve se to zbiva u važnim povijesnim trenucima – Pančićeva poema izlazi početkom 1970-ih, u vrijeme kad i u Subotici odjekuje Hrvatsko proljeće, a Mikovićeva i Sekeljeva pjesnička knjiga početkom 1990-ih, kad službena politika u postjugoslavenskoj Srbiji vojvođanske Bunjevce otvoreno uvjerava da nisu Hrvati. Nastojanja usmjerena na daljnju integraciju lokalne bunjevačke kulture u matičnu hrvatsku ovi pjesnici nastavljaju i nakon svojih dijalektalnih pjesničkih knjiga – vidljivo je to, primjerice, i po tome što Pančić i Miković, koji su isprva pisali na srpskom jeziku, upravo nakon stvaralačkoga iskustva s dijalektom prelaze na hrvatski standard. Sekelj je pak hrvatski objavljivao već od svojih književnih početaka.

Primarna literatura:

- Miković, Milovan. ³1993. *Avaške godine*. Subotica: NIP „Subotičke novine“.
 Pančić, Ivan. ²1972. *Natpivavanje*. Subotica: Osvit.
 Sekelj, Vojislav. ²1993. *Rič fali*. Rijeka: Bunjevačko kolo.

Sekundarna literatura:

- Barac, Antun. 1936. Regionalizam u književnosti. *Hrvatsko kolo* 17: 53-62.
 Brozović, Dalibor. 1952. Regionalno i dijalektalno u novijoj hrvatskoj lirici. *Hrvatsko kolo* 5: 203-207.

¹⁶ O različitu odnosu prema dijalektima u hrvatskoj i srpskoj sredini svjedoči zanimljiva konfrontacija dvoje jezikoslovaca na Petom kongresu jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. Milka Ivić, jedna od središnjih osobnosti srpske lingvistike, ustvrdila je tada: „[B]lago narodima koji gube dijalekte, jer je to znak da nestaju najbolnije razlike između sela i grada, da pismenost postaje zaista opštenarodna svojina. I mi smo najzad dočekali dane napretka – naši se dijalekti sve pouzdanije gube“ (Ivić 1965, 5). Istaknuti hrvatski jezikoslovac Radoslav Katičić na to je odgovorio: „Referentična radost nad nestajanjem dijalekata izaziva nelagodu. [...] Svijet bez dijalekata nemila je perspektiva, sve ako je to i nužna cijena za uključivanje u suvremeni život“ (Katičić 1965, 23).

- Buljovčić, Josip. 1996a. Odjeci ilirskog preporoda kod bačkih Bunjevaca. U: Isti. *Filološki ogledi*. Subotica: NIP „Subotičke novine“. 89-95.
- Buljovčić, Josip. 1996b. O jeziku i ortografiji gradskog Statuta iz 1745. godine. U: Isti. *Filološki ogledi*. Subotica: NIP „Subotičke novine“. 9-13.
- Buljovčić, Josip. 1996c. Različiti pogledi na standardizaciju jezika kod bačkih Bunjevaca u drugoj polovini XIX veka. U: Isti. *Filološki ogledi*. Subotica: NIP „Subotičke novine“. 79-88.
- Buljovčić, Josip. 2001. Odnos prema dijalektu i razvojni put standardizacije jezika kod bačkih Bunjevaca. U: Stjepan Lukač (ur.). *Hrvati u Budimu i Pešti*. Budimpešta: Hrvatska samouprava Budimpešte. 51-59.
- Dijalektalna književnost. 2010. U: Velimir Visković (ur.). *Hrvatska književna enciklopedija, sv. 1*. Zagreb: Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“. 373-375.
- Ivić, Milka. 1965. Problem norme u književnom jeziku. *Jezik* 13: 1-8.
- Jeličić, Živko. 1980. Ostakljena poezija. U: Isti. *Izabrana djela. PSHK 150*. Zagreb: Matica hrvatska. 120-129.
- Katičić, Radoslav. 1965. Problem norme u književnom jeziku. *Jezik* 13: 20-23.
- Kravar, Zoran. 2009. Iz strukovnoga najamništva. U: Isti. *Uljanice i duhovi*. Zagreb: Profil. 131-170.
- Melvinger, Jasna. 1991. Zavičajna ikavica Vojislava Sekelja ili klas i talas prirodnog smisla. *Rukovet* 11-12: 741-756.
- Peić, Marko i Bačlija, Grgo. 1990. *Rečnik bačkih Bunjevaca*. Novi Sad–Subotica: Matica srpska – NIO „Subotičke novine“.
- Prpić, Tomislav. 1936. *Književni regionalizam u Hrvata*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Solar, Milivoj. 1974. Kajkavsko pjesništvo Frana Galovića. U: *Kajkavski zbornik – izlaganja na znanstvenim skupovima o kajkavskom narječju i književnosti u Zlataru 1970-1974*. Zlatar: Narodno sveučilište „Ivan Goran Kovačić“. 69-71.
- Stojević, Milorad. 1987. *Čakavsko pjesništvo XX. st.* Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Šicel, Miroslav. 1971. Suvremena kajkavska književnost. *Dometi* 8: 25-33.
- Vuković, Petar. 2007. ‘Bunjevački jezik’ – korijeni, varijeteti, perspektive. U: Jagoda Granić (ur.). *Jezik i identiteti*. Zagreb–Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 699-710.
- Vuković, Petar. 2009a. Ekolingvistička nastojanja u bačkih Bunjevaca. U: Barbara Kryžan-Stanojević (ur.). *Lice i naličje jezične globalizacije*. Zagreb: Srednja Europa. 53-65.
- Vuković, Petar. 2009b. Hrvatski jezik u Bačkoj i mađarskom Podunavlju. U: Slaven Bačić (ur.). *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, sv. IX. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo. 99-103.
- Vuković, Petar. 2010a. Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini? *Godišnjak za znanstvena istraživanja* Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata 2: 79-103.
- Vuković, Petar. 2010b. Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca. U: Robert Skenderović (ur.). *Identitet bačkih Hrvata*. Zagreb–Subotica: Hrvatski institut za povijest – Hrvatsko akademsko društvo. 263-290.

- Vulić, Sanja. 2009a. O jeziku književnih djela Vojislava Sekelja. U: Ista. *Vitezovi hrvatskoga jezika u Bačkoj*. Subotica: NIU „Hrvatska riječ“ – Matica hrvatska. 181-118.
- Vulić, Sanja. 2009b. O pjesničkom jeziku Ivana Pančića (1933.–1992.). U: Ista. *Vitezovi hrvatskoga jezika u Bačkoj*. Subotica: NIU „Hrvatska riječ“ – Matica hrvatska. 150-156.
- Vulić, Sanja. 2009c. O pjesničkom jeziku Milovana Mikovića. U: Ista. *Vitezovi hrvatskoga jezika u Bačkoj*. Subotica: NIU „Hrvatska riječ“ – Matica hrvatska. 189-207.

Summary

Dialectal poetry of the Bačka Bunjevci

The article deals with three collections of poetry written in the neo-Štokavian Ikavian dialect of Bunjevci in Bačka: “Natpivanja” by Ivan Pančić, “Avaške godine” by Milovan Miković and “Rič fali” by Vojislav Sekelj. Unlike most of the dialectal poetry from Bačka, these collections can be included in the tradition of modern Croatian dialectal literature, so this article explores the consequences that this inclusion has on their interpretation. The analysis focuses on the usage of the dialectal linguistic resources, on the the dialectal community’s representations of the world and on the meanings that this world is attributed to from the perspective of implied readers. This yields new insights into contemporary Croatian literature in Vojvodina as well as into specific cultural heritage of Bunjevci in Bačka and its relation to the modern Croatian national culture.

Keywords: Bunjevci, Bačka, neo-Štokavian Ikavian dialect, Croatian dialectal poetry